

Recenzje – Polemiki

SHENGQUAN CHE

Hrabrin Bachev:
SUSTAINABILITY OF FARMING ENTERPRISES
IN BULGARIA

Cambridge Scholars Publishing, Cambridge 2018, 230 s.

ISBN: 978-1-5275-1126-2

Na całym świecie zrozumienie i ocena zrównoważenia przedsiębiorstw rolnych to jeden z najbardziej aktualnych teoretycznych i praktycznych problemów. Na obecnym etapie rozwoju i reformowania rolnictwa europejskiego pytanie o poziom zrównoważenia różnego rodzaju przedsiębiorstw rolnych podczas wdrażania unijnej wspólnej polityki rolnej (UE WPR) jest szczególnie aktualne. Mimo to nadal brak jest konsensusu co do „zrównoważenia przedsiębiorstw rolnych”, „jaki jest związek między zrównoważeniem gospodarstw rolnych i rolnictwa”, „jakie są krytyczne czynniki zrównoważenia gospodarstw rolnych” oraz „w jaki sposób ocenić poziom zrównoważenia przedsiębiorstw rolnych”. Istnieje wiele proponowanych i wykorzystywanych ram oceny zrównoważenia stosujących „uniwersalne” podejście do „anonimowych” przedsiębiorstw rolnych, bez uwzględniania środowiska, w którym ewoluują. Znaczna większość tych systemów oceny jest praktycznie niewykorzystywana przez rolników i organy zarządzające ze względu na trudności z ich zrozumieniem i zastosowaniem.

Książka *Sustainability of Farming Enterprises in Bulgaria*, wydana ostatnio przez jedno z największych wydawnictw akademickich na świecie, ma odpowiedzieć na znaczące teoretyczne i praktyczne potrzeby w zakresie współczesnego zrozumienia i oceny zrównoważenia przedsiębiorstw rolnych. Jest ona jednym z nielicznych kompleksowych badań dających pełny wgląd w zrównoważenie przedsiębiorstw rolnych we współczesnym świecie. Monografia stanowi wynik długoletnich badań prowadzonych

przez uznanego na arenie międzynarodowej eksperta w dziedzinie – prof. Hrabrina Ba-cheva z Instytutu Ekonomii Rolnictwa w Sofii, Bułgaria.

W swojej książce autor proponuje praktyczne i holistyczne podejście do oceny zrównoważenia przedsiębiorstw rolnych w warunkach wdrażania UE WPR w Bułgarii. Rozszerza swoje wcześniejsze badania nad zarządzaniem i zrównoważeniem rolnictwa, uwzględnia najnowsze zmiany w tym obszarze i proponuje interdyscyplinarne, holistyczne i praktyczne podejście do oceny zrównoważenia przedsiębiorstw rolnych. W szczególności z powodzeniem uwzględnia „nowe” istotne aspekty zarządcze i instytucjonalne w ogólnej ocenie zrównoważenia. Dopracowany system oceny zrównoważenia przedsiębiorstw rolnych w szczególnych warunkach bułgarskich obejmuje 12 zasad, 21 kryteriów i 45 wskaźników oraz wartości referencyjne. Przedstawione nowatorskie podejście jest bardziej kompleksowe, łatwe do zrozumienia i łatwiejsze w zastosowaniu w codziennej praktyce zarządzania niż inne systemy dostępne w kraju i na arenie międzynarodowej.

Ponadto autor wykracza poza tradycyjne analizy teoretyczne lub oceny oparte na niewielu zagregowanych wskaźnikach i stosuje swoje podejście w szeroko zakrojonym empirycznym badaniu przeprowadzonym w Bułgarii. Pierwsza w swoim rodzaju ocena dokonywana jest względem integralnego, zarządczego, gospodarczego, społecznego i środowiskowego zrównoważenia przedsiębiorstw rolnych o różnym typie prawnym, różnej wielkości, specjalizacji produkcyjnej oraz różnym położeniu ekologicznym i geograficznym. Badanie to opiera się na pierwotnych mikrodanych społeczno-gospodarczych, behawioralnych, środowiskowych itp. zebranych od zarządców 190 „typowych” gospodarstw o różnym typie i położeniu.

Stosowane ramy hierarchiczne umożliwiają nie tylko lepszą ocenę poziomu zrównoważenia, ale również łatwe zidentyfikowanie krytycznych elementów zwiększających lub narażających na szwank aspektowe i ogólne zrównoważenie przedsiębiorstw rolnych o zróżnicowanym typie. W ten sposób odpowiadają na pilne praktyczne potrzeby decydentów na różnych szczeblach kierowniczych – od gospodarstwa aż po kształtowanie polityki. Co więcej obszerne i kompleksowe badanie terenowe doprowadziło do określenia głównych gospodarczych, behawioralnych, technologicznych, społecznych, instytucjonalnych, politycznych, ideologicznych, międzynarodowych itp. czynników dla zrównoważenia przedsiębiorstw rolnych i przewiduje realistyczne perspektywy rozwoju rolnictwa w Bułgarii. W rezultacie szczegółowo opracowano wskazówki dotyczące dalszych badań, jak również udoskonalenia gospodarki rolnej i interwencji publicznej w sektorze.

Książka znacząco przyczynia się do pogłębienia teoretycznych ram dla zrozumienia i oceny zrównoważenia gospodarstw rolnych, zwiększenia precyzji oceny i operacjonalizacji systemu oceny, oceny rzeczywistego poziomu zrównoważenia przedsiębiorstw rolnych różnych rodzajów w Bułgarii i zaproponowania skutecznych kierunków poprawy zarządzania gospodarstwem i interwencji publicznej dla zrównoważonego rozwoju sektora. Tekst jest również znakomicie zilustrowany za pomocą około 70 wykresów i tabel, natomiast bibliografia zawiera dużą liczbę ważnych źródeł w dziedzinie badań i oceny zrównoważenia. Wszystko to mówi samo za siebie, jeśli chodzi o wartość badawczą i informacyjną książki, właściwe przedstawienie danych i nowoczesną prezentację.

Wszystkie dane i ustalenia w książce są przedstawione w znakomity, spełniający wysokie standardy akademickie, sposób. Jednocześnie książkę napisano przystępnym językiem, łatwo zrozumiałym dla osób nie będących specjalistami. Dzięki temu badanie stanowi interesującą lekturę dla szerokiego grona odbiorców, od specjalistów i ekspertów w wąskiej dziedzinie, badaczy, pedagogów, studentów, rolników, biznesmenów, decydentów, specjalistów, organizacji pozarządowych i międzynarodowych do konsumentów i ogółu społeczeństwa.

Książka zawiera przedmowę, wprowadzenie, trzy części podzielone na dziewięć rozdziałów, wnioski i zalecenia, jak również spisy ilustracji i tabel.

Pierwszy rozdział książki *Ramy dla potrzeb zrozumienia i oceny zrównoważenia przedsiębiorstw rolnych* omawia ewolucję „koncepcji” zrównoważenia jako ideologii alternatywnej, nowej strategii, charakterystyki systemu, wciąż zmieniającej się kategorii itp. oraz główne podejścia do oceny zrównoważenia przedsiębiorstw rolnych. Na tej podstawie proponowana jest bardziej odpowiednia definicja zrównoważenia przedsiębiorstwa rolnego jako „zdolności danego gospodarstwa do istnienia w czasie i utrzymywania w długim okresie swoich funkcji zarządczych, gospodarczych, ekologicznych i społecznych w określonym środowisku społeczno-gospodarczym i naturalnym, w którym działa i ewoluuje”. Szczególny nacisk położono na uzasadnienie „nowego” aspektu zarządczego zrównoważenia rolnictwa oraz na podejście do jego integracji z systemem oceny zrównoważenia przedsiębiorstw rolnych. Następnie zaproponowano specyficzne dla współczesnych warunków rozwoju rolnictwa bułgarskiego ramy służące do oceny zrównoważenia przedsiębiorstw rolnych, włączając w to system odpowiednich zasad, kryteriów, wskaźników i wartości referencyjnych.

Drugi rozdział książki *Poziom zrównoważenia bułgarskich przedsiębiorstw rolnych* opisuje szeroką aprobatę proponowanych ram do oceny ogólnego, zarządczego, gospodarczego, społecznego i środowiskowego zrównoważenia przedsiębiorstw rolnych o różnym typie prawnym, różnej wielkości, specjalizacji produkcyjnej, różnym położeniu ekologicznym i administracyjnym w Bułgarii. Gruntownej analizie poddano poziomy aspektowego i integralnego zrównoważenia przedsiębiorstw rolnych różnego rodzaju, jak również udziały przedsiębiorstw rolnych o różnym poziomie zrównoważenia w każdej kategorii.

Trzeci rozdział książki *Czynniki i perspektywy zrównoważenia przedsiębiorstw rolnych w Bułgarii* określa ważne ideologiczne, gospodarcze, behawioralne, edukacyjne, technologiczne, instytucjonalne, polityczne, międzynarodowe itp. czynniki zwiększające lub powstrzymujące zrównoważenie przedsiębiorstw rolnych w Bułgarii i oszacowuje perspektywy zrównoważonego rolnictwa w tym kraju.

Na końcu książki znajdują się wnioski i wskazówki w zakresie dalszych badań w tej dziedzinie oraz włączenia proponowanego systemu oceny w proces poprawy zarządzania przedsiębiorstwami rolnymi i form interwencji publicznej w sektorze.

Badanie wykazało, że ogólne zrównoważenie bułgarskich przedsiębiorstw rolnych jest na dobrym poziomie, przy czym poziom zrównoważenia środowiskowego i społecznego jest wysoki, a poziom zrównoważenia zarządczego i gospodarczego graniczy z niskim. Zrównoważenie zarządcze i gospodarcze przedsiębiorstw rolnych jest niskie ze względu na fakt, że efektywność zarządzania i stabilność finansowa gospodarstw jest niska, co jest dalej determinowane przez niską wydajność porównawczą podaży

nakładów krótkoterminowych w relacjach z organizacjami alternatywnymi oraz niezadowolającą opłacalność kapitału własnego i ogólną płynność gospodarstw rolnych. Jednocześnie, mimo że ogólne zrównoważenie środowiskowe jest relatywnie wysokie, to ochrona gruntów rolnych i różnorodności biologicznej jest stosunkowo niska ze względu na niewystarczające zastosowanie zalecanych standardów nawadniania, wysoki poziom erozji gleby i obniżoną liczbę dzikich zwierząt na terytorium gospodarstwa.

Ponadto występuje duże zróżnicowanie poziomów zrównoważenia przedsiębiorstw rolnych o różnym typie i położeniu. Najlepsze zrównoważenie ogólne cechuje firmy, spółdzielnie i przedsiębiorstwa o dużym rozmiarze, gospodarstwa specjalizujące się w hodowli świń, drobiu i królików, posiadające grunty w chronionych strefach i terytoriach oraz znajdujące się w innych niż górskie regionach o naturalnych ograniczeniach i w południowo-środkowym regionie kraju. Ponadto gospodarstwa, które istnieją głównie jako źródło utrzymania i hodują różne zwierzęta gospodarskie odznaczają się niskim zrównoważeniem.

Istnieje również znaczne zróżnicowanie udziału przedsiębiorstw rolnych o różnych poziomach zrównoważenia, gdyż co czwarte przedsiębiorstwo rolnicze w tym kraju charakteryzuje się niskim zrównoważeniem, a nieco ponad 4% wykazuje brak zrównoważenia. W przypadku osób fizycznych więcej niż jedna trzecia wykazuje niski poziom lub nawet brak zrównoważenia. Co czwarta firma jednoosobowa cechuje się niskim ogólnym zrównoważeniem, podobnie jak 15% spółdzielni i 6% firm. W przypadku gospodarstw istniejących głównie jako źródło utrzymania ponad połowa wykazuje niskie zrównoważenie lub jego brak, podobnie jak około jedna trzecia małych przedsiębiorstw i 24% średnich. Aż 43% przedsiębiorstw hodujących różne zwierzęta gospodarskie charakteryzuje się niskim zrównoważeniem, a 14% jego brakiem, podobnie jak w przypadku przedsiębiorstw specjalizujących się w hodowli warzyw, kwiatów i grzybów, gdzie 41% wykazuje niskie zrównoważenie, a 5% jego brak. Aż 40% wszystkich przedsiębiorstw w regionie południowo-zachodnim odznacza się albo niskim zrównoważeniem, albo jego brakiem, podobnie jak 37% przedsiębiorstw w regionie północno-zachodnim i 32% w regionie północno-wschodnim. Duża liczba (38%) gospodarstw w regionach górskich z naturalnymi ograniczeniami wykazuje niskie ogólne zrównoważenie lub jego brak, podobnie jak 35% gospodarstw znajdujących się w regionach górskich i co trzecie w regionach nizinno-górskich.

Czynniki, które w największym stopniu zachęcają do działania bułgarskich przedsiębiorstw rolnych w celu poprawy zrównoważenia zarządczego, to: dostęp do usług doradczych, profesjonalne szkolenia kierownika i pracowników, osobiste przekonanie i satysfakcja, pozytywne doświadczenia z innych gospodarstw, dostępne innowacje, możliwości finansowe, umowy i porozumienia prywatne oraz rejestracja i certyfikacja produktów, usług itp. Czynniki wpływającymi na poprawę zrównoważenia zarządczego są: popyt rynkowy i ceny, otrzymane bezpośrednio dotacje państwowe, konkurencja rynkowa, zdolność finansowa, uczestnictwo w programach wsparcia publicznego, możliwości uzyskania korzyści w chwili obecnej, w najbliższej przyszłości lub w dłuższej perspektywie, preferencje podatkowe oraz integracja z nabywcą produktu. Czynniki w zakresie zwiększenia zrównoważenia społecznego to: osobiste przekonanie i satysfakcja, społeczne uznanie wkładu, natychmiastowe korzyści dla innych osób i grup, inicjatywy społeczne i presja w regionie, dostęp do usług doradczych, polityki

UE oraz istniejące problemy i zagrożenia w regionie. Czynniki zwiększające zrównoważenie środowiskowe to: istniejące problemy i zagrożenia w skali globalnej, oficjalne przepisy, standardy, normy itp., istniejące problemy i zagrożenia w regionie oraz polityki w UE.

Obecnie krajowe i europejskie mechanizmy regulacji i wsparcia, które wpływają w największym stopniu na zrównoważenie gospodarcze większości bułgarskich przedsiębiorstw rolnych to: bezpośrednie płatności obszarowe, krajowe dopłaty do produktów, zwierząt itp., modernizacja gospodarstw rolnych, zielone płatności i wsparcie dla gospodarstw na semi-rynku. Jednocześnie wpływ polityk krajowych i europejskich na zrównoważenie zarządcze, społeczne i ekologiczne bułgarskich przedsiębiorstw rolnych okazuje się być stosunkowo słaby.

Niniejsza książka dość dobrze przedstawia ustalenia „badań w toku”, podsumowując znaczną „wiedzę obecną” i dając czytelnikom lepszy obraz zrównoważenia przedsiębiorstw rolnych w Bułgarii. Niemniej jednak migawkowe oceny zrównoważenia rzadko są precyzyjne, mając na uwadze dynamiczne zmiany w środowisku społeczno-gospodarczym, rynkowym, instytucjonalnym, naturalnym i międzynarodowym, w którym funkcjonują gospodarstwa rolne. Precyzja oceny może być również zakwestionowana, ponieważ całkowicie bazuje na „subiektywnych” szacunkach kierowników, zamiast uwzględniać inne istotne informacje z badań terenowych i ankiet, danych statystycznych i innych, wiedzy fachowej specjalistów itp.

Jednakże powyższe nie umniejsza znakomitej teoretycznej i praktycznej wartości książki. Mając na uwadze ogromne zapotrzebowanie na takie oceny i ogromny postęp dokonany przez autora, książka zapewnia odpowiedni wgląd w nowoczesne zrozumienie, poziomy i czynniki zrównoważenia bułgarskich przedsiębiorstw rolnych na obecnym etapie rozwoju. Ponadto właściwie opracowane podejście mogłoby być łatwo dostosowane i wykorzystane przez rolników i inne zainteresowane podmioty w kraju i za granicą. Ta książka to lektura obowiązkowa, a ponadto wykorzystuje poprzednie badania Hrabrina Bacheva i innych uczonych w tym ważnym i szybko rozwijającym się obszarze.

Zaakceptowano do druku – Accepted for print: 17.12.2018.